

TÜRKİYE'DE ROM, DOM VE LOM GRUPLARININ GÖRÜNÜMÜ

Suat KOLUKIRIK

Özet

Anadolu'daki varlığı uzun bir geçmişe dayanan Çingenerin, Hindistan'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'yu bir geçiş noktası ve yaşam alanı olarak seçtikleri bilinmektedir. Günümüzde ise Rom, Dom ve Lom gruplar olarak Türkiye coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşayan Çingene gruplarına rastlanabilir. Bununla birlikte Türkiye'de kamusal söylemde "Roman" ya da "esmer vatandaş" olarak tanımlanan ve batı bölgesinde yaşayan Rom grupları en fazla bilinen Çingene grubunu oluşturmaktadır. Buna karşın yoğun olarak Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan Lom ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Dom gruplarına ilişkin veriler oldukça yetersiz görünmektedir. Bu perspektiften hareketle çalışmada Türkiye'deki Çingene gruplarının (Rom, Dom ve Lom) görünümleri yaşadıkları bölgelerden elde edilen veriler aracılığıyla irdelenecek ve kültür ve kimlik bağlamında sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Çingeneri, Rom, Dom, Lom, Kültür, Kimlik.

The Case of Rom, Dom and Lom Groups in Turkey

Abstract

It's known that Gypsies (Roma) whose presence is based on a long background chose Anatolia as a transition point and living area after leaving India. Today, however, one can meet such groups as Rom, Dom, and Lom living in different geographic areas of Turkey. In addition, Rom groups who are defined as "Roman" or "dark-skinned citizen" in public utterance and live in western areas constitute the most well-known Gypsies group. However the data about the Lom who live in the Northern Blacksea Region and the Dom who live in the Southeast Anatolia Region is not enough. In this perspective, in this study the appearance of Gypsy groups (Rom, Dom, Lom) will be presented with the help of the data which is provided from the areas where they live and in the context of identity and culture.

Key words: Turkish Gypsies, Rom, Dom, Lom, culture, identity.

Giriş

Tarihsel açıdan ele alındığında, Çingeneler (Roma) yaklaşık 9.yüzyıldan sonra açlık, kuraklık ve savaş gibi nedenlerle Kuzey Hindistan'ı terk ederek İran'a gelmişler (Lewy 1999, Fraser 1992), küçük bir kesimi Rusya'ya oradan da Sibiryaya göç etmiştir. Büyük bir kesimi ise Anadolu üzerinden iki kola ayrılmıştır. Birinci kol Bizans döneminde İstanbul'a gelmiş ve oradan başta Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Macaristan olmak üzere Avrupa'nın diğer ülkelerine dağılmıştır. (Marushiakova 2001) Balkanlara geçişleri çoğunlukla Osmanlı Türkleriyle birlikte olduğundan zaman zaman Türk casusu gibi tanımlamalar da alabilmişlerdir. (Hancock 2002) Çingenelerin ikinci kolu ise Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin'i geçerek Mısır üzerinden İspanya'ya geçen ve Avrupa'ya dağılan Çingene grubudur. Çingenelerin göç yollarının Türkiye üzerinden geçmesi gerek jeopolitik konum gerekse de Çingene nüfusu yoğunluğu bakımından önem taşımakta ve Çingene çalışmalarının tarihselliğine katkı sağlayabilecek özellikte bulunmaktadır.

Bugün dünyada yaklaşık olarak 50 ülkede ve 12 milyonun üzerinde Çingene nüfusunun yaşadığı bilinmektedir (Karaman 2008). Ancak kesin bir rakam belirtmek bilimsel olmaktan uzaktır. Zira Çingeneler buldukları ülkelerde kültürel, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı etnik kökenlerini ortaya koymaktan kaçınabilmektedirler. Türkiye'de ise ırk ayırımına dayalı bir nüfus istatistiği bulunmadığından, sayıları tam olarak bilinmemekte ve gayri resmi rakamlar farklı sayıları öngörebilmektedir. Çingene araştırmacılarından Bakker ve Kyuckhukov Türkiye'de yaşayan Çingene nüfusunu 280 bin (2000 40), Arayıcı ise 540 bin olarak belirtmektedir (1999 52). Buna karşın söz konusu rakamların bilimselliği ve hangi Çingene gruplarını içerdiği önemli bir tartışma alanıdır. Türkiye coğrafyası içerisinde yer alan Rom, Dom ve Lom gruplarına ilişkin kapsamlı bir araştırmanın henüz yapılmamış olması ve bazı grup üyelerinin Gaco yani Çingene olmayanlar arasında yaşamakta olması nüfus tahminleri noktasındaki tartışmaları devam ettirecek görünmektedir.

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde Anadolu'daki varlığı uzun bir geçmişe dayanan Çingenelerin (Romanların), Hindistan'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'yu bir geçiş noktası ve yaşam alanı olarak seçtikleri bilinmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de kamusal söylemde "Roman" ya da "esmer vatandaş" olarak tanımlanan ve batı bölgesinde yaşayan Rom grupları Türkiye'de en fazla bilinen Çingene grubunu oluşturmaktadır. Buna karşın Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan Lom ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Dom gruplarına ilişkin veriler oldukça sınırlıdır. Bu özelliğin yanında Çingenelerin göçebe topluluklar olarak tanımlanması alana ilişkin çalışmaların yetersizliğiyle bağlantılıdır. Çingene topluluklarının tümü göçebe olmadığı gibi, göçebe toplulukların tümü de Çingene değildir. Öte taraftan dünyada

olduğu gibi Türkiye’de de Çingenerin farklı adlandırmalar ve kimlikler etrafında tanımlanıyor olmaları “tarihsel varoluş çabaları” bağlamında değerlendirilmelidir. Günümüzde genel kabul olarak Rom (Sanskritçe insan-adam anlamında, Kenrick 1993), Roma ve Roman dışındaki tüm Çingene adlandırmaları olumsuz sıfatlara karşılık gelmektedir. Çingene adlandırmalarındaki olumsuz sıfatlar nedeniyle Çingene grupları arasında Rom, Roma ve Roman adlandırmaları etrafında bir birleşme ve tanınma çabası yaşanmaktadır. Bu durum makalede yer alan Çingene grupları arasında da görüldüğü üzere kimliğin kabulü noktası farklı bir tartışma alanını oluşturmaktadır.

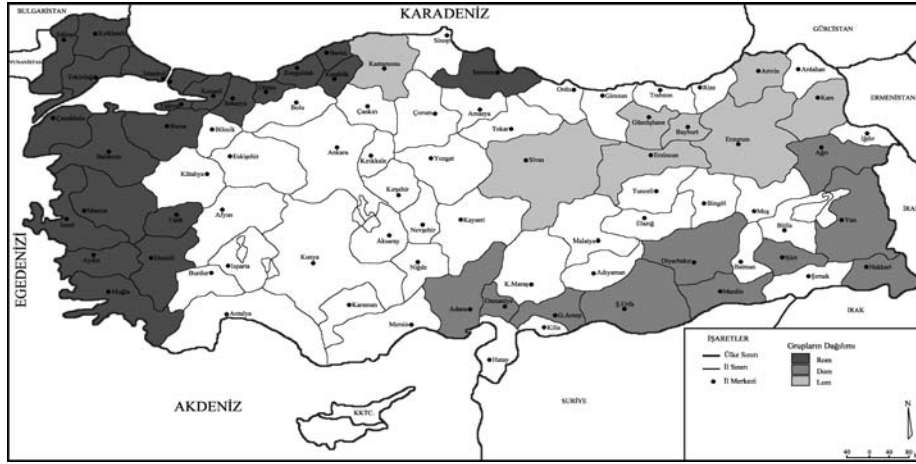
Metodoloji

Makale, Türkiye’deki Çingene gruplarından Rom, Dom ve Lom’ların görünümünü sonraki çalışmalara kaynak oluşturacağı düşüncesiyle betimsel bir yaklaşımla irdelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın veri kaynağını çoğunlukla proje danışmanlığını yaptığım ve Kültür ve Turizm Bakanlığınca desteklenen “Buçuk” isimli Türkiye Çingeneri üzerine hazırlanmış belgesel filmin çekimleri esnasında toplanan bilgiler oluşturmaktadır. Veri oluşturma aşamasında Dom gruplara ilişkin olarak; Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin illerinde, Lom gruplara ilişkin olarak da; Kastamonu, Erzurum, Erzincan, Artvin illerinde araştırma gerçekleştirilmiştir. Çadır, sokak veya evlerde gerçekleştirilen gözlem ve mülakat aşamasında süre, çalışılan grubun özelliklerine bağlı olarak değişmiş, il başına 1-2 günlük çalışma takvimi uygulanmıştır. Rom gruplara oranla, Dom ve Lom gruplarla yapılan görüşmeler daha uzun bir hazırlık sürecini gerektirmiştir. 11-24 Mayıs 2006 tarihleri arasında çalışma alanından elde edilen veriler, kimlik ve sosyo-ekonomik yapı temelinde irdelenmiş benzerlikler, farklılıklar ve coğrafi dağılımlar üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Türkiye’deki Rom, Dom ve Lom Grupları

Türkiye Coğrafyası içerisinde Çingener, Ege, Marmara ve Karadeniz bölgelerinde “Roman” olarak adlandırılırlarken, Erzurum, Artvin, Bayburt, Erzincan ve Sivas Çingeneri için “Poşa”, Van, Hakkari, Mardin ve Siirt Çingeneri için “Mıtrıb”, İç Anadolu Çingeneri için “Elekçi”, Akdeniz Bölgesindeki Çingenerler için “Arabacı” ya da ”Manuş”, Adana ve Osmaniye yöresindekiler için “Cono” tabiri kullanılabilir. (Tablo:1) Çingenerler, ayrıca yaptıkları mesleklere göre de “Bohçacı”, “Çiçekçi”, ”Kalaycı”, ”Sepetçi”, ”Ayıcı”, ”Demirci”, ”Trampacı” gibi adlar da alabilmektedir. (Kolkurk 2006) Resmi dilde ise “Esmer Vatandaş” diye tanımlandıklarını görmekteyiz.

Tablo 1: Türkiye’deki Rom, Dom ve Lom Gruplarının Coğrafi Dağılımı

Türkiye Çingeneri açısından temel sorunsal, göçebe veya yarı göçebe olarak yaşayan pek çok grubun Rom kökenli (Dom ve Lom dahil) gruplar olarak tanımlanmasıdır. Oldukça problemlili olan bu yaklaşım, “Teber” ya da “Abdal” veyahut ta kendilerini aşiret adlarıyla tanımlayan “Melikli” gibi grupları da içerebilmekte ve bir karışıklığa neden olmaktadır. Bu noktada önemli bir ayıraç, dil örneklerinin grup kimliklerini tanımlamada kullanılabilir olmasıdır. Tablo 2’de de görüldüğü üzere, Rom, Dom ve Lom grupları kendi dillerini kullanabilmekte ve diğer gruplarda (Teberler) kendi dillerine sahip bulunmaktadır.

Tablo 2: Rom, Dom ve Lom Dili

Gruplar Kelimeler	Rom-Romani	Dom-Domari	Lom-Lomani
Su	Pani	Pani	Cur
Ekmek	Mano	Menev	Perez
Çocuk	Çavo	Zorta	Çava
Et	Mas	Masi	Mis
Erkek	Manus	Munıs	Mart

Rom ve Dom gruplarının kendi dillerini kullanmaları noktasında söylenmesi gereken önemli bir nokta, Romani ve Domari’nin hala canlı ve kendi grup üyeleri arasında iletişimi sağlayabilecek biçimde kullanılabilir olmasıdır. Rom ve Dom grupların kendi dillerini korumalarının yanı sıra Rom’lar Türkçe’yi, Dom’lar ise Kürtçeyi çok iyi biçimde kullanmaktadır. Ancak benzer özellik Lom gruplar ve Lomani için söylenemez. Zira Lom gruplarının Anadolu’daki yaygın kullanımıyla Poşa’ların kullandığı dil olan Lomani’nin iletişim kurma özelliğini kaybetmeye başladığı bulgulanmıştır. Ayrıca Poşaların Anadolu’da Poşa olmayanlarca Ermeni kökenden geldikleri yönünde tanımlanmaları bu grubun göç yolu ve Ermenistan üzerinden coğrafi dağılımlarıyla bağlantılıdır. Poşa grupları arasında bazı Ermenice kelime örneklerine rastlanılabilir. Bu anlamda söz konusu her üç grubunda yakın ilişkide bulunduğu hakim grupların dillerini kullandığı görülmektedir.

Rom Grupları

Günümüz Türkiye’sinde Roman ya da Çingene olarak tanımlanan Rom grubu Yunanistan’la 1923 yılında yapılan Lozan antlaşmasıyla Türkiye’ye gelenlerden oluşmaktadır. Bu gruplar çoğunlukla Ege, Trakya ve Karadeniz bölgelerine yerleştirilmişler ve bu yerleştirmelerde nüfusun mesleki özellikleri dikkate alınmıştır. (Arı 1995) Söz konusu Rom grubu günümüzde çoğunlukla, İzmir, Aydın, Manisa, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Kocaeli, İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli Zonguldak, Bartın ve Samsun illerinde yaşamaktadırlar. Ancak yapılan nüfus mübadelesi sonrasında ne kadar Rom nüfusunun Türkiye’ye geldiği belli değildir. Zira yerleştirmelerde Müslüman olmak yeterli görülüş (Keyder 2005) ve irki temele dayalı bir nüfus sayımı yapılmamıştır.

Genel anlamda, görece olarak Rom ya da Roman olarak tanımlanan gruplar kendi kimlik ve kültürlerini Dom ve Lom’lara oranla daha belirgin biçimde kullanabilmekte ve Gaco olarak tanımladıkları Çingene olmayanlarla daha kolay ilişki kurabilmektedirler. Son dönemlerde Rom gruplarının dernek ve federasyon kurma başarıları da (Kolukırık&Toktaş 2007) Rom kökenli grupların toplumsal örgütlenme modelleri içerisindeki yerini açık bir biçimde göstermektedir. Günümüz Türkiyesinde Rom grupları yerleşik, eğitim seviyesi Dom ve Lom gruplara oranla daha yüksek ve kamu kurumlarında çalışan sayısı daha fazladır. Geleneksel anlamda Çingene müziğinin temsilcisi de Rom gruplarıdır. Bununla birlikte Rom grupları açısından temel sorunsal, işsizlik, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve kent alanları içerisindeki homojenliklerinin mekan yetersizliği nedeniyle tehlike altında olmasıdır. İstanbul Sulukule ve İzmir kentleri (Ege Mahallesi ve Kuruçayır mahallesi) bu tehlikenin en yoğun hissedildiği yerler arasındadır (Toprak 2007:9). Öte taraftan Rom grupları kentsel alanlarda içe kapalı bir yaşam biçiminin temsilcisi gibi görünmekle

birlikte, dış gruplarla ilişkileri son derece yoğundur. Özellikle Çingene olmayanlarla yapılan evlilikler yaygın bir hale gelmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle Rom grupların diğer sosyal gruplar ile kurmuş olduğu sosyal ve ekonomik ilişki biçimleri Dom ve Lom gruplara oranla daha yüksektir.

Dom Grupları

Türkiye’de kültür ve kimlik bağlamında en az çalışılmış konulardan birini Dom grupları oluşturmaktadır (Marsh 2007). Böyle olmakla birlikte Diyarbakır, Mardin, Urfa, Gaziantep, Hatay ve Mersin, Dom gruplarının ve nüfusunun yoğun olarak bulunduğu kentlerdir. Dom gruplarının en önemli görünümünden biri Kürt kültürü ile son derece yakın ilişkide bulunmaları ve Dom gruplarının Kürtçe dilini de kullanabiliyor olmasıdır. Bu durum Dom ve Kürt gruplar arasında mekansal ve coğrafi paylaşımın bir sonucu ve karşılıklılık ilişkileriyle bağlantılandırılabilir. Dom grupları arasında Türkiye’nin coğrafi gelişmişlik farklılıklarını da görmek mümkündür. Nitekim Dom erkekleri çoğunlukla müzisyenlik, kadınlar ve çocuklar ise dilencilikle geçinmektedirler. Keklik avcılığı yapan Domlar da bulunmaktadır. Yarı göçebe yaşayan Domlar arasında sünnetçilik ve dişçilik yaygın bir uğraştır. Eğitimleri ise yok denecek kadar azdır. Özellikle Diyarbakır kent merkezinde yaşayan Dom grupları arasında küçük yaşta çocukların dilencilığe teşvik edildiği, kız çocuklarının erken yaşlarda (13-15) evlendirildiği, evliliklerde başlık parası geleneğinin devam ettiği ve uyuşturucu kullanımın yaygın olduğu alanda yapılan gözlem ve mülakatlarla bulgulanmıştır. Özkan’da Dom grupları arasında yapılan erken yaş evliliğine dikkati çekmektedir (2006:468). Bunun dışında erkekler arasında gelenek ve göreneklere uygun davranmama durumunda burun kesme cezasının yaygınlığı dikkat çekicidir. Kadınlar arasında el ve yüzlere dövme yaptıрма oldukça yaygındır. Dövmeler aile ya da aşiretin simgesidirler.

Gerek Diyarbakır gerekse de Mardin Nusaybin Domlarının kendilerini Dom kimliği yanında Kürt Göçebesi, Karaçi, Aşık Mıtrıp olarak tanımlaması da oldukça yaygındır. Domların kendilerini Kürt Göçebesi olarak tanımlaması bölgedeki Kürtlerle olan yakın ilişkileriyle açıklanabilir. Domlar kendilerini Pakistan’dan gelen ozan gruplar olarak ta tanımlamaktadır. Karaçi, Aşık, Mıtrıp tanımlamaları bölgedeki diğer grupların (Kürt, Türk Arap, Zaza) Dom gruplarına verdiği adlandırmalardır. Dom kimliği açısından temel sorunsal, kendilerinin Çingene olarak tanımlanmasıdır. Hiçbir biçimde Domlar kendilerinin Çingene olarak tanımlanmasını istememektedirler. Bu karakteristiğin dışında Domları tanımlayacak en önemli özellik müziklerinde kemençe kullanmalarıdır. Zira kemençe Türkiye’de Karadeniz müziğine atfen tanımlanmakta ve Domların Güneydoğu’da kemençe kullanması üzerinde çalışılması gereken bir alanı oluşturmaktadır.

Dom gruplar konusunda diğer bir özellikte bölgedeki Şeyhlerin ve dini liderlerin bu gruplar üzerindeki etkisidir. Herhangi bir sorunun çözümü için Şeyh’e giden Domlar hiçbir biçimde şeyhin söylediklerinin dışına çıkmamaktadır. Örneğin erkek çocukların 7 veya 18 yaşına kadar hiçbir biçimde saçlarını kestirmemesi geleneği yaygındır. Çoğu kez erkek çocuklar kız çocukları gibi görünebilmektedir. Toplumsal örgütlenme çabaları bağlamında ise Rom grupları arasında başlayan dernekleşme süreci Dom grupları arasında da görülmeye başlanmıştır. Nitekim Diyarbakır’da kurulmuş bulunan bir Dom Derneği “Domlar ve Romanlar Kültür Dayanışma Folklor Gençlik ve Spor Kulübü Kültür Derneği” adı altında 2007 yılında faaliyetine başlamış bulunmaktadır.

Lom Grupları

Günümüz Türkiye’sindeki Lom ya da Anadolu’daki kullanımıyla Poşa grupları yoğun olarak, Sivas, Erzincan, Erzurum, Hopa, Arhavi ve Artvin’de yaşamaktadırlar (Korkmaz 1985, Erkul 1998). Rom ve Dom gruplarında olduğu gibi Lom (Poşa) gruplarının da birlikte yaşadıkları coğrafi kültürle yakın ilişkide olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Poşa grupları arasında Lom dilinin kullanımı oldukça zayıflamış ve iletişim dili olmaktan uzaklaşmış bulunmaktadır. Nitekim Rom ve Dom gruplara kıyasla Lom dilinin kullanım oranının azlığı en dikkat çekici noktadır. Poşa gruplarının Hemşince ve Lazca dillerine ilişkin olarak verdikleri örnekler ise diğer önemli bir özelliktir. Nitekim gençler arasında Karadeniz ağzı konuşma oldukça belirgindir.

Poşa grupları arasında hakim gruplarla bütünleşme çabasının daha belirgin olduğu bulgulanmıştır. Geçmişte bilinen yaygın Poşa meslekleri elekçilik ve sepetçiliktir. Bugün ise farklı iş ve meslekler Poşa’larca yapılmaktadır. Eğitim oranının yüksekliliğiyle orantılı olarak Dom gruplarında olduğu gibi Poşa grupları arasında da kamu kuruluşlarında çalışan nüfus oranı oldukça yüksektir. Poşa gruplarının diğer bir özelliği ise çoğunlukla yerleşik yaşama geçmiş olmalarıdır.

Poşa grupları açısından temel sorunsal kendi kimliklerini gizlemeleridir ve bu genç Poşa’lar arasında rahatlıkla görülebilmektedir. Bu durumun ortaya çıkışında Poşa adının taşıdığı olumsuz anlamlar ve özellikle Ermeni kökenden geldiklerine ilişkin olarak yapılan göndermelerin etkili olduğu bulgulanmıştır. Bu gruplar ile çalışmanın oldukça zor olan yanı da buradan kaynaklanmaktadır. Bunun dışında Poşa grupları da hiçbir biçimde Çingene tanımlamasını kabul etmemekte ve kendilerini Orta Asya’dan ve Ermenistan üzerinden gelen gruplar olarak tanımlamaktadırlar. Poşa adının kendilerine eskiden verilmiş bir isim olduğunu, boş’ta kalan atalarına verilmiş bir isim olduğunu söylemektedirler.

Sonuç

Türkiye'deki Çingeneler ve Çingene görünümlü gruplar üzerine yapılan çalışmaların eksikliği göz önüne alındığında, bu alanda yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Zira Anadolu kültürünün zenginliği açısından bu gruplara özgü karakteristiklerin korunması ve geliştirilmesi varolan kültürel çeşitlilik içinde olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Bu gruplar açısından temel sorunsal, genel bir tanımlama içerisinde birçok grubun Çingene olarak tek bir isim altında tanımlanmasıdır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Çingene adının taşımış olduğu olumsuz anlamlar, bu tanımlamayı alan gruplar açısından önemli bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Rom, Dom ve Lom grupların kendilerine yüklenen olumsuz sıfatların yegane üreticisi olmadığı konusundaki eleştiriler dikkate alınması gereken bir noktadır. Bu anlamda yapılan işler ve yaşam tarzlarından dolayı Rom kökenli gruplara yapılan Çingene adlandırmasının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle kültür ve kimlik bağlamında her grubun kendi orijinal adlandırmasının yapılması son derece önemlidir. Bu yaklaşım gerek gruplar ve gerekse de kültürel çeşitlilik açısından bir zenginlik olarak algılanabilir. Son söz olarak Türkiye'deki Rom, Dom ve Lom gruplar açısından belirtilmesi gereken nokta bu gruplardaki yoksulluk durumunun belirgin bir biçimde kendisini göstermesidir. Özellikle Dom grupları arasındaki yoksulluğun derin bir yoksulluk karakteri taşıdığı söylenebilir. Her ne kadar toplumun tüm kesimlerinin yaşam kalitesinin artırılması bir hedef olarak görülse de, bu gruplara yönelik istihdam, eğitim ve sosyal gelişim stratejilerinin uygulanması bir zorunluluk olarak kendisini hissettirmektedir.

Kaynakça

- ABDULLAH, Korkmaz (1985). *Poşaların Sosyal ve Kültürel Yapısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ARAYICI, Ali (1999). *Çingeneler*, İstanbul: Ceylan Yayınları.
- ARI, Kemal (2003). *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları.
- BAKKER, P., & KYUCHUKOV, H. (2000). *What is the Romani Language?*, Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- ERKUL, Ali (1998). "Bir Alt Kültür Grubu Olarak Poşalar", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:20-21, s 21-31.
- FRASER, Angus (1992). *The Gypsies*, Oxford, Blackwell.
- HANCOOK, Ian (2002). *We are the Romani People*, Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- KENRICK, Donald (1993). *From India to the Mediterranean: The Migration of the Gypsies*, Paris, Gypsy Research Centre.
- KEYDER, Çağlar (2005). *Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları, Ege'yi Geçerken:1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KOLUKIRIK, Suat (2006). "The Identity Perception Among Tarlabasi Gypsies", *Gypsies and the Problem of the Identities*, Ed. Adrian Marsh, Elin Strand, Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions vol.17, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KOLUKIRIK, Suat & TOKTAŞ, Şule (2007). "Turkey's Roma: Political Participation and Organization", *Middle Eastern Studies*, Vol.43. No.5, p.761-777, September.
- LEWY, Guenter (1999). "The Travail of The Gypsies", *National Interest*, Fall, Issue 57.
- MARSH, Adrian (2007). "The Dom of Eastern Turkey: Reseaching amongst the Gypsies of Eastern Turkey", *E Romani Glinda*, Sweden, February.
- MARUSHIAKOVA, E. & POPOV, V. (2001). *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- ÖZKAN, Ali Rafet (2006). "Marriage among the Gypsies of Turkey", *The Social Science Journal*, Vol. 43, Issue 3, p. 461-470, June.
- TOPRAK, Zerrin (2007). *İzmir Büyükşehir Bütününde Romanlar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TOPRAK, Zerrin (2008). *Participation to the Public Life and becoming Organized at Local Level in Romani Settlements in Izmir*, Land Use Policy, in press, p. 1-14.